

algemene inleiding een aantal thema's wordt besproken die in de bundel niet of nauwelijks aan de orde komen, maar die met het oog op het nieuwe handboek in de toekomst nog zouden moeten worden onderzocht. Een soort van lacune-rapport inzake het historisch onderzoek in Friesland na 1750, zo zou men kunnen zeggen. En nu maar zien wat de doorslag geeft: de scepsis van De Pater of het enthousiasme van de Fryske Akademy.

A. Sj. van der Goot

A. H. Crijns, F. W. J. Kriellaars, *Het gemengde landbouwbedrijf op de zandgronden in Noord-Brabant 1800-1885* (Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland LXXII; Tilburg: Stichting Zuidelijk Historisch Contact, 1987, xxxii + 352 blz., f47,50, ISBN 90 70641 22 4).

Crijns en Kriellaars, twee bekende namen uit de (Brabantse) landbouwwereld, hebben zich na hun pensionering gezet aan wat kennelijk een lang gekoesterde wens van beiden was: het schrijven van een geschiedenis van het landbouwbedrijf van de Brabantse zandgronden. Als temporele begrenzing van hun onderwerp zijn zij daarbij uitgegaan van de periode vanaf de Bataafs-Franse tijd tot het midden van de 'grote landbouwcrisis'. Zij namen hiervan ieder een helft voor hun rekening.

Afgezien van Kieps studie uit 1973 over het grensgebied van de Antwerpse Kempen en de Baronie van Breda, ontbreekt tot op heden een op meer moderne leest geschoeid onderzoek naar agrarische geschiedenis van de zuidelijke zandgronden. We weten er in feite dan ook nog bijzonder weinig van. Mede daardoor zijn de Brabantse zandgronden in dit opzicht in tal van handboeken vaak (te veel) op één hoop gegooid met die in het midden en (noord-)oosten van ons land, terwijl het landbouwbedrijf er al vroeg wezenlijk anders van karakter moet zijn geweest. Alleen al de aanzienlijk hogere bevolkingsdichtheid (waarmee Noord-Brabant aansloot bij vergelijkbare gebieden in België) geeft aan dat we er met een veel intensievere bedrijfsvoering moeten rekenen, dan tegelijkertijd bijvoorbeeld in Overijssel en Gelderland het geval was. In dit opzicht nu gunnen ons beide auteurs voor wat betreft de negentiende eeuw een aardige blik in de Brabantse 'sopketel' en levert het boek een belangrijke bijdrage aan onze kennis van dit gebied. Toch zal het boek niet aan ieders verwachtingen beantwoorden.

Eén van onze bezwaren geldt de opzet van het boek, die voor elk van beide onderdelen globaal hetzelfde is en waarbij verschillende thema's uit het eerste terugkomen in het tweede gedeelte. In principe geeft een dergelijke opzet de mogelijkheid de verschillende thema's in 'behapbare' moten te presenteren. Voorwaarde is echter dat de lijnen die in het eerste deel worden uitgezet, in het tweede zo goed mogelijk opgepakt en vervolgd zouden moeten worden. Dit nu is in dit boek eigenlijk niet het geval. In feite bestaat het uit twee op zichzelf staande studies. Nu hoeft ook dat op zich nog geen bezwaar te zijn, maar het leidt hier niet zelden tot herhalingen, zij het dan in wat andere benaderingen of bewoordingen. Zo worden we halverwege het boek opnieuw geconfronteerd meteen ditmaal vrij technische en eigenlijk wat op zichzelf staande beschrijving van bodem en landschap. Een ander voorbeeld van een dergelijke herhaling is de aandacht die in het tweede gedeelte opnieuw aan het overigens zeer belangrijke thema 'bemesting' wordt gegeven, zonder echter dat echt wordt voortgebouwd op hetgene dat daarover in het eerste deel al werd meegedeeld. Verwarrend is zo ook de wijze waarop plotseling in het tweede gedeelte

uitgebreid wordt ingegaan op Starings bekende indeling in 'landbouwstelsels', waar dit aan het begin van het eerste deel geplaatst, veel functioneler zou zijn geweest.

Een meer fundamenteeler bezwaar is het volgende. Beide auteurs leunen voor een belangrijk deel, ja bijna uitsluitend, op bronnen van kwalitatieve aard. Ze hebben zich daarbij in hoge mate laten leiden door de wijze waarop contemporaine publicisten en rapporteurs de situatie in de Brabantse landbouw weergaven. Te weinig nemen ze daar echter afstand van of doen pogingen om deze beschrijvingen te toetsen op basis van bijvoorbeeld meer kwantitatief opgezette analyses. Dit ontbreken van een meer kwantitatieve en structuralistische benadering van het onderwerp lijken de auteurs daarbij op voorhand te excuseren door in de inleiding te stellen, dat hun boek vooral bedoeld is voor een breed publiek: de 'boeren van nu'.

Door deze keuze gaat het boek niet uit van een meer eigentijdse probleemstelling en heeft geen analyse plaats van zaken als bijvoorbeeld de bevolkingsontwikkeling, sociale stratificatie, beroepsstructuur. Met dit laatste had de relatieve betekenis van de landbouw binnen de Brabantse plattelandssamenleving in vergelijking met andere regio's als de Veluwe en Overijsel kunnen worden nagegaan. Op deze wijze behandeld had een meer analytische aanpak op het vlak van veedichtheid, samenstelling van veestapel en gewasarealen vooral ook door vergelijking met genoemde regio's het bijzondere karakter van de Brabantse landbouw beter aan het licht kunnen brengen.

Te weinig, in ieder geval te weinig systematisch wordt er naar mijn smaak aandacht besteed aan regionale of lokale differentiatie binnen het gewest. De auteurs volstaan op verschillende plaatsen in het boek met gemeenten her en der in Brabant te noemen of tegenover elkaar te plaatsen om zo de lezer te wijzen op bepaalde regionale en lokale varianten van het algemene patroon. Vooral voor de niet ingewijde, niet-Brabantse lezer kan dit soms verwarrend werken. Ook hier zou door een meer systematische vergelijking op grond van bijvoorbeeld een ordening volgens Starings 'landbouwstelsels', een duidelijker geheel zijn ontstaan.

Een opmerking verdient ook nog de wijze waarop de auteurs bij herhaling en haast dwangmatig aangeven hoe de landbouw in Brabant voor alles gericht was op zelfvoorziening. Gesuggereerd wordt zo een gesloten economie in de zin van de klassieke *Naturalwirtschaft*. Tegelijkertijd echter worden steeds — bijna verontschuldigend — uitzonderingen genoemd die wijzen op handel en het in feite 'marktgericht' te werk gaan van de boeren. Het is een beschouwingwijze die waarschijnlijk in hoge mate is gevoed door de manier waarop hun negentiende-eeuwse zegslieden de toenmalige situaties voorstelden. We dienen echter te bedenken dat zelfvoorziening geen doel op zich was, eerder een harde noodzaak. Waar het handelen van de boeren voor alles op gericht was, was het pogen hun bestaan zeker te stellen. Ze zullen daarbij zeker op rationele wijze baten en lasten hebben afgewogen en zich steeds hebben laten leiden door de afzetmogelijkheden voor hun produkten.

Zonder meer duidelijk is dat beide auteurs schrijven vanuit een grote affiniteit met de Brabantse landbouw. Hierdoor worden vele facetten van het onderwerp vaak beter belicht dan vakhistorici dat zouden kunnen doen. Toch hebben ze ook in dit opzicht uit kwalitatief oogpunt nogal verschillend werk geleverd. Zo heeft Kriellaars in het eerste deel uit de beschrijvingen van vroeg negentiende-eeuwse auteurs en de antwoorden van de verschillende respondenten op de vragen uit de landbouw enquête van 1800 — ondanks de eerder genoemde bezwaren — ontegenzeggelijk een zeer aansprekende schets van de landbouwkundige situatie gegeven. Crijns heeft zich daarentegen in veel sterkere mate laten verleiden tot niet zelden quasi impressionistische beschouwingen waardoor het eigenlijke onderwerp soms wat uit het zicht verdwijnt. Al te snel wordt tenslotte zo geconstateerd dat er tot omstreeks 1885 nauwelijks of geen veranderingen plaats hadden in de Brabantse landbouw.

Onbetwist hebben beiden een interessante studie afgeleverd, meer dan ooit wordt daarmee duidelijk wat we van een meer analytisch en structuralistisch onderzoek van de Brabantse landbouw nog verwachten kunnen.

J. Bieleman

H.B. Demoed, *Mandegoed schandegoed. De markeverdeling in Oost-Nederland in de 19e eeuw* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam; Zutphen: De Walburgs Pers, 1987, 176 blz., f39,50, ISBN 90 6011568 6).

De titel van deze Amsterdamse dissertatie verwijst naar het Drentse gezegde: mandegoed schandegoed. De betekenis daarvan is dat land in mandelig of gemeenschappelijk gebruik de eigenaar niet tot eer strekt. Deze volkswijsheid dekt aardig de opvatting van de verlichte elite in de negentiende eeuw ten aanzien van de marken en meenten. Het gemeenschappelijk gebruik, zo meende zij, hield ontginning en daarmee een doeltreffender exploitatie van de grond tegen. In een tijd waarin zoveel armoede werd geleden zag zij het als een misstand dat grond ongebruikt bleef. Voor de traditionele functie van de woeste gronden in het oude landbouwsysteem was weinig begrip. Vanaf het begin van de negentiende eeuw is daarom van bovenaf op verdeling en ontginning van de gemene gronden aangedrongen.

Demoed geeft in zijn boek een overzicht van de overheidsbemoeiing met de marken en beschrijft hoe de verdeling in de loop van de negentiende eeuw haar beslag kreeg. Hij behandelt de traditionele landbouw op de zandgronden, waar de veeteelt ondergeschikt was aan de akkerbouw en de niet bebouwde grond fungeerde als leverancier van humusrijke pluggen voor de bemesting van de akkers en als aanvullende weidegrond. Vervolgens laat hij zien hoe de markeverdeling na een moeizaam begin eerst na 1837 op gang kwam. Uit zijn exposé wordt duidelijk dat tot dusver in de literatuur te veel betekenis is gehecht aan de markenwet van 1886. Anders dan veelal is aangenomen, had deze wet weinig gevolgen. Toen de markenwet van 1886 in werking trad, waren veel marken al verdeeld. Het leeuwedeel van de markescheidingen vond plaats tussen 1840 en 1870. De verdelingen kwamen tot stand op basis van de wetgeving van 1809 en 1810 uit de tijd van het koningschap van Lodewijk Napoleon, die in 1837 door de regering van Willem I opnieuw onder de aandacht van de betrokkenen werd gebracht.

De grote lijnen waarlangs het proces van de markeverdelingen in Oost-Nederland zich heeft voltrokken, worden door Demoed helder geschetst. Er bestond wel al literatuur over marken en markescheidingen in deelgebieden zoals het werk van B. N. de Jonge van Ellemeet over de marken in Drenthe, maar in deze studie worden alle gegevens overzichtelijk samengebracht. Bovendien geeft Demoed aan wat de verdeling voor de ontginning van de woeste gronden heeft betekend. In een bijlage wordt aan de hand van de markeverdeling in Azelo, Ambt Delden beschreven hoe de gang van zaken in een concreet geval was.

Valt er zo veel te waarderen in deze studie, er zijn uiteraard ook enige kritische kanttekeningen bij het werk van Demoed te plaatsen. De wil me tot twee beperken.

Het is jammer dat de schrijver de discussie tussen Heringa en Slicher van Bath over de buurschap en haar marke geheel buiten beschouwing heeft gelaten en in zijn literatuuropgave niet noemt (B. H. Slicher van Bath, 'Buurschap en markgenootschap, opnieuw beschouwd' en J. Heringa, 'Nogmaals: de buurschap en haar marke', beide artikelen in: *Ons Waardeel. Tijdschrift van de Drentse Historische vereniging*, 1983, iv). Demoed volgt de visie van Slicher